

Yunus Emre'nin Şiirlerinde Davranışlara Dayalı Anlatımlar

Behavior-Based Expressions in Yunus Emre's Poetry

Serkan ŞEN¹

¹Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Samsun, Türkiye

ORCID: S.Ş. 0000-0002-2884-4753

ÖZ

Türkçenin söz cephesine dair pek çok çalışma gerçekleştirilmiş olsa da sözsüz iletişim ya da beden dili bağlamındaki görünümü yeterince incelenmemiştir. Özellikle tarihî Türkçe bağlamında bu tür çalışmalar yok denecek kadar azdır. Oysa Eski Türkçe metinlerde davranış kaynaklı pek çok sembolik anlatıma rastlanır. Bildirimizde Yunus Emre'nin Risaletü'n Nushiyye ve Dîvân adlı eserleri taranarak simgesel hareketlere dayalı aktarımlar tespit edilecek, erişilen bulgular art ve eş zamanlı incelemelere tabi tutulacaktır. Bu maksatla Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine uzayan çizgide Türk'ün sembolik davranışlarında gözlenen devamlılık, dönüşüm ve değişim olguları, Yunus Emre'nin şiirlerindeki veriler uyarınca izah edilmeye çalışılacaktır. İnsan davranışları söz ötesi anlatım seçeneklerinin en köklüsüdür. Sözsüz iletişim kavramı içinde değerlendirebileceğimiz davranışların bildirişimdeki yeri, günümüzde göstergebilimin gözde uğraşı alanlarından. Bu bağlamda bedenle sağlanan iletişimin bir diğer bileşeni olarak 1950'li yılların ardından Kinezik kavramı karşımıza çıkar. Grekçe kīnēsis “hareket” sözüne dayanan terim, bir başkasının bedenine doğrudan temas dışındaki tüm vücut hareketlerini ifade eder. Bazı kaynaklarda buna beden dili adı verilebilse de terimin sözsüz iletişim ve beden dilini aşan bir yönü vardır. Kinezik çalışmalarını farklı kılan hususların başında davranışların bireysel, sosyal ve kültürel ilişkiler bağlamında ele alınması gelir. Kalıplaşmış davranışların kültürel arka planına eğilmesi bakımından Kinezik araştırmaları toplum dil bilimi açısından da önemlidir. Tüm iletişim dizgeleri gibi insan davranışlarını da anlama bürüyen unsurun toplumsal ortak payda olduğu düşünülürse, toplum yapısının deyimlerde hangi ölçekte değişmelere yol açtığı bildiri sınırları dâhilinde nedenleriyle beraber incelenecektir. Bu vesileyle, Eski Türklerin olaylar karşısındaki tutumları, davranıştan dile yansıyan görünümleriyle yeni nesillere tanıtılmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yunus Emre, Beden dili, Sözsüz iletişim

ABSTRACT

Human behaviors are the most rooted form of non-verbal expression. The place of behaviors, which can be evaluated within the concept of nonverbal communication, is one of the most popular fields in semiotics today. In this context, the concept of kinesics emerged after the 1950s as another component of bodily communication.

Başvuru/Submitted: 26.05.2021 **Kabul/Accepted:** 28.08.2021

Sorumlu yazar/Corresponding author: Serkan ŞEN (Prof. Dr.), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Samsun, Türkiye. E-posta: serkansen55@hotmail.com

Atıf/Citation: Şen, S. (2022). Yunus Emre'nin şiirlerinde davranışlara dayalı anlatımlar. Korkmaz, F. (Ed.), *9. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (s. 993-14). <https://doi.org/10.26650/PB/AA10AA14.2023.001.067>

The term, based on the Greek word *kīnēsis* [movement], kinesics refers to all bodily movements other than direct physical contact with another's body. Although some sources may call this body language, the term has an aspect that transcends non-verbal communication and body language. One of the main issues that make kinesics studies different is that behaviors are dealt with in the context of individual, social, and cultural relationships. Kinesics studies are also important with regard to sociolinguistics in terms of focusing on the cultural background of stereotyped behaviors. By considering how the social element is the common denominator that embraces human behavior as the sum of communication systems, this paper will examine the extent to which social structures cause changes in body language as well as the reasons why. Thus, this article will introduce Old Turks' attitudes toward events to the new generations and how these attitudes appeared as reflected in their behavior.

Keywords: Yunus Emre, Body language, Nonverbal communication

Giriş

Türkçe Sözlük'te 'dil', "İnsanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma" şeklinde tanımlanmaktadır (TS, 2005, s. 526). Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi seslerle vücut bulan kelimeler, iletişimin en yaygın türü olsalar da tek seçeneği değildir. Sözlerin yanında insanların organları aracılığıyla sergiledikleri davranışlar da bildirişimde önemli yer tutmaktadır. O nedenle anlaşmaya yönelik insan davranışları genellikle beden dili olarak adlandırılmıştır. Psikoloji, antropoloji, pedagoji, ekonomi, güzel sanatlar ve iletişim gibi disiplinlerde muhatapı doğru şekilde yorumlayıp ona uygun yaklaşımlar geliştirme endişesiyle beden dili araştırmalarına özel ilgi gösterilmiştir. Bununla birlikte Türk dili araştırmalarında konu üzerinde yeterince durulduğu söylenemez. Özellikle Tarihî Türkçe alanına ilişkin çalışmaların sayısı bir hayli sınırlıdır. (Şirin, 2009; Uçar, 2012; Şen, 2018). Oysa Türkçenin etnolingustik yapısını ortaya koymada Türk sözlü dili yanında Türk beden dilini de art zamanlı olarak ele almak kaçınılmazdır. Bu eksikliği gidermeye dönük farklı çalışmalar, ilerleyen zamanlarda tarafımızdan peyderpey yayımlanacaktır. Dil ve kültür arasındaki ilişkiyi inceleyen etnolingustik yaklaşım, milletlerin dünya tasavvurlarını anlamada son derece önemli bir yere sahiptir. Bu doğrultuda, davranışlara dayalı aktarımları, kültürel kalıpların iletişime tesiri boyutunda değerli bir veri kaynağı olarak görmek gerekir. Batı'da 1950'lerden itibaren gözlenen kinezik çalışmalarıyla insan davranışlarının iletişimdeki yeri bir ihtisas dalı olarak şekillenmiştir. Grekçe *kīnēsis* "hareket" sözüne dayanan kinezik terimi, dilin tam ve doğru anlaşılabilmesi için vücut hareketlerinin ihmal edilmemesi görüşünü savunur (Yalçın – Adiller, 2018, s. 494). Buna göre iletişim esnasında insan duruşunda meydana gelen değişimler, en azından bir "ima"nın yansımasıdır. Özellikle sözlü kanalların hedeflenen etkiyi sağlayamadığı durumlarda hareketlerin devreye sokulması kaçınılmazdır. Anlatımda davranışa başvurma, sözün vurgusunu artırma ya da bizzat sözün yerini alma amacı taşıdığı gibi istemli veya istemsiz tutumlardan da kaynaklanabilmektedir.

Davranışlara dayalı anlatımlar genellikle jestler, mimikler ve özel anlamlar içeren sembolik hareketler çerçevesinde ortaya konulmuştur. Türkçe Sözlük'te 'jest' "Herhangi bir şeyi açıklamak için genellikle el, kol ve baş ile yapılan içgüdüsel veya iradeli hareket" olarak tanımlanırken (TS, 2005, s. 1014), 'mimik' "Duyguları, düşünceleri belirtecek biçimde yüzde beliren kıvrımları, hareketler" (TS, 2005, s. 1398) şeklinde anlamlandırılmıştır. Sembolik hareketler ise kültürel kabuller çerçevesinde bizzat bedeni ya da gösterge nitelikli bir nesneyi aracı kılmak suretiyle sergilenen davranış kalıplarıdır. Sembolik hareketlerin bazıları, bütün insanlığa mal edilebilse de beden dilini görünür kılan ana unsur, çoğunlukla onu üreten kültürdür (Matsumoto-Hyisung, 2013). Sembolik ya da simgesel çerçevedeki davranışların toplum içinde nesiller boyu aktarımı, onlara genetik bir yön de kazandırabilmiştir. Örneğin Amerika'da yaşayan ve atalarının İnebahtı Savaşı'nda (MS 1571) İspanyol ve Portekizlilere esir düşen Osmanlı askerleri olduğu sanılan Meluncanların etnik kökenleriyle ilgili en ilginç kanıtlardan biri, beden dilleridir. Dillerini, dinlerini, kültürlerini büyük ölçüde unutmuş olan bu insanlar, hayır derken başlarını yukarıya kaldırarak "cık" diye ses çıkarmaktadır (Kurnaz, 2013, s. 331-332). Bu anlatımsa Türklere özgü bir davranış türüdür. Bedenin dile gelişinin nesnelere yardımıyla gerçekleştiği durumlarda ise kültürün o nesneye gündelik kullanımdaki karşılığında yola çıkarak

derin bir anlam katmanı yüklemesi söz konusudur. Toplumsal mutabakat üzerinde şekillenen davranışların hangi durumlarda sergilenecekleri üzerinde kültürel paydaşlar arasında görgü temelli bir uzlaşma vardır. Bu uzlaşma, onların zamanla sözlü dil bağlamında ortak tanım kazanıp kalıplaşmış birimler olarak ifadeye taşınmalarını sağlamıştır. O nedenle başta deyimler olmak üzere kalıplaşmış söz birliklerinde pek çok hareketin mecazlara kaynaklık ettiği görülür.

Türkçenin elimize ulaşan ilk eserleri durumundaki Köktürk yazıtlarından itibaren beden dili unsurlarını metinler aracılığıyla gözlemlemek mümkündür. Yazıtlarda itaat altına alma karşılığında geçen “baş eğdirmek”, “diz çöktürmek”; yas tutma karşılığında geçen “saçını ve kulaklarını kesmek”, umutlanmak karşılığında geçen “başını yerden kaldırmak” anlatımları haddizatında davranışlara dayanmaktadır. Uygurca metinlerde beden dilinden kaynaklı çok sayıda deyim rastlanır (Şen, 2017, s. 269-279). Karahanlı Türkçesinin en eski eseri olan Kutadgu Bilig’de de beden diline ilişkin göstergeler bulunmaktadır (Uçar, 2012). Kutadgu Bilig’de teşrifat kaideleri uyarınca pek çok sembolik davranışın okura aktarıldığı görülür (Şen, 2019). Türkçenin ilk sözlüğü durumundaki *Dîvânu Lugâti t-Türk*’te jest ve mimikler için *imle-* fiili kullanılmıştır (Ercilasun – Akkoyunlu, 2014, s. 119, 472). Eserde *kertil-* fiili verilirken *kul boynu kertildi* “köle aşağılandı” bağlamı sunulup “Bu ‘kertilme’den alınmış ise de (kertilmeyi değil) aşağılanmayı ifade eder.” (Ercilasun – Akkoyunlu, 2014, s. 302) açıklaması yapılır. Böylelikle dile getirilmek istenen anlatımın davranışla aktarıldığı beyan edilir.

Aradan geçen yedi asra rağmen Yunus Emre’nin şiirlerinin böylesine sevilmesinde en temel unsur, onun kullandığı saf Türkçedir. ‘Bizim Yunus’ hiç kuşku yok ki dilimizin söz cephesindeki mahareti kadar sözsüz iletişim unsurları açısından incelenmeye değerdir. Bu maksatla Yunus Emre’nin Risaletü’n Nushiyye ve Dîvân adlı eserleri taranarak davranışlara dayalı aktarımlara dair bulgular, art zamanlı incelemelere tabi tutulmuştur. Erişilen veriler Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerini kapsayan Eski Türkçe (6-13. yy.) ile Türkiye Türkçesindeki eş değerleriyle karşılaştırmalı olarak sunulup Türk’ün sembolik davranışlarında gözlenen devamlılık, dönüşüm ve değişim olguları, Yunus Emre’nin şiirleri uyarınca gözler önüne serilmiştir.

Bulgular

A. UZUVLAR ÜZERİNDEN GERÇEKLEŞEN AKTARIMLAR

I. AYAK

Ayak öpmek: Benliğini bir kenara bırakacak surette karşısındakine verilen değeri anlatır. >¹ [ayağını öpmek (Parlatır, 2007, s. 127)].

Her kim sana sorarsa i’tikâdun nedür Hakk’a

Öpgil anun ayagını budur ana cevâb su’âl (YD: 155/8 [124])

Bunda el-ayak öpilür görenün cânı kapılır

Garîb müsâfir yapılır zavve vü mescid-hânedan (YD: 265/4 [215])

1 Günümüzdeki biçime gönderme yapar.

Yitmiş iki milletün ayagın öpmek gerek

Yaramağcün ma‘şûka cümle millete bile (YD: 338/8 [275])

Her kim bizi yererise Hak dilegin virsün ana

Urmaklığa kasd idenün düşem öpem ayagını (YD: 376/4 [307])

Ayağına yüz sürmek → **Ayağına sarılmak**: Karşısındakine dönük yalvarma ve bağlılık bildirir. > [ayağına kapanmak (DS, s. 124), ayağına düşmek (DS, s. 124)]. <² *adakınta kösül-* (*Ayağına kapanmak*) Yalvarmak (ETDV, s. 65); *adakın kuç-* (*-Muhatabının- Ayağını kucaklamak*) Ayağına kapanmak, yalvarmak (ETDV, s. 64); *adakın tut-* (*Ayağını tutmak*) Birinin peşinden gitmek, emrine girmek (ETDV, s. 65); *adakınta asra tüş-* (*Ayağına kapanmak*) Yalvarmak (ETDV, s. 65).

Cânını şükârâne vire yüzün ayaklara süre

Erenler gönline gire Hak’dan haber soran kişi (YD: 372/6 [304])

Ayağına sarılmak ← **Ayağına yüz sürmek**: Karşısındakine dönük acziyet ve sadakat bildirir. > [ayağına kapanmak (DS, s. 124), ayağına düşmek (DS, s. 124)]. < *adakınta kösül-* (*Ayağına kapanmak*) Yalvarmak (ETDV, s. 65); *adakın kuç-* (*-Muhatabının- Ayağını kucaklamak*) Ayağına kapanmak, yalvarmak (ETDV, s. 64); *adakın tut-* (*Ayağını tutmak*) Birinin peşinden gitmek, emrine girmek (ETDV, s. 65); *adakınta asra tüş-* (*Ayağına kapanmak*) Yalvarmak (ETDV, s. 65).

Yûnus yüzün kaldurmagıl ‘âşıklarun ayagından

Fidî eyle yüz bir cânı anda bulasın sultânı (YD: 377/8 [308])

Yûnus yüzün kaldurmagıl ‘âşıklarun ayagından

Fidâ eyle yüz bin cânı andan bulasın Sübhân’ı (YD: 402/7 [327])

II. BAŞ

(Gam içinde) Başında başlık olmadan hareket etmek: Acziyet içinde perişanlıkla hareket etmek.

Dirsın şeyhüm ‘ışkıla yalın ayak baş açuk

Er var dirlik dirilmiş yalın ayak aç degül (YD: 162/3 [129])

İsrâfil sûrın ura halâyık turı gele

Baş açuk yalın ayak ıssılar ola katı (YD: 385/6 [315])

2 Eski Türkçedeki biçime gönderme yapar.

Baş indirmek → **Boyun eğmek**: Karşıdakine itaat edildiğini anlatır. > [baş eğmek (DS, s. 151)] < *baş eg-* (*Baş eğmek*) İtaat etmek (ETDV, s. 79); *başlığıg yüküntür-* (*Başlıya baş eğdir-mek*) Karşısındakini itaat ettirmek (ETDV, s. 82); *töpün töngitdür-* (*Başlarını eğdirtmek*) İtaat ettirmek (ETDV, s. 187).

Yanup oda dirsen girem yatluga baş indürmeyem

Senden yüzüm döndürmeyem çün sana tutdum yüzümi (YD: 409/3 [333])

‘Âşıkları Tamu’ya yandurmaya

Uçmaguna bunlar baş indürmeye (YD: 326/1 [265])

Yoluna baş koymak: Karşısındakine tam bir teslimiyet gösterildiğini anlatır. > [baş koy-mak (DS, s. 163)]. < *adakınta bagarın sun-* (*Ayağına bağırını sunmak*) Ayağına kapanmak, yalvarmak (ETDV, s. 65); *adakınta suna yat-* (*Ayağına -bağırını- sunarak yatmak*) Ayağına kapanmak, yalvarmak (ETDV, s. 65).

Şol seni seven kişi komış yoluna başı

İki cihân güneşi sensün yâ Resûla’llâh (YD: 344/2 [279])

Başını salla-: Başını sallamak suretiyle itiraz etmek.

Kime kim Tanrı’dan haber virürsen

Kakır başın salar hüccetlü oldı (YD: 387/4 [316])

III. BEL

Bel bağlamak: Bir işte gayretle sebat etmek anlamında kullanılmıştır. Karşısındakine saygı duyduğunu gösterip onun desteğini ve teveccühünü arkasına almanın heyecanı bu gayreti bes-ler. > [bel bağlamak (DS, s. 169)]. < *kur ba-* (*Kuşak bağlamak*) Hizmete hazır olmak (ETDV, s. 149).

Sofîyılan sofî olan sūfîyile sâfî olan

Bel bağlayup tâ’at kılan o Kerîm ü Rahmân benem (YD: 195/5 [158])

İkincisi tarîkat kulluga bil bağlaya

Yolu togrı varanı yarlıgaya hocası (YD: 351/4 [285])

IV. BOYUN

Boyun eğmek ← **Baş indirmek** → **Boyun burmak, Boyun vermek**: Karşısındakine ita-at etmeyi bildirir. > [boyun eğmek (DS, s. 210)]. < *boyun eg-* (*Boyun eğmek*) İtaat etmek (ETDV, s. 89).

N’ola Yûnus sevdiiyse çokdur Hakk’ı seviciler

Sevenleri gördiyidi anun için boynın eger (YD: 77/8 [63])

Boyun burmak ← **Baş indirmek, Boyun eğmek, Boyun vermek:** Karşısındakine itaat edip onun emrine girmeyi anlatır. < [boyun eğmek (DS, s. 210)]. < *boyun eg-* (*Boyun eğmek*) İtaat etmek (ETDV, s. 89) ifadesinde tanımlanmaktadır.

‘Âlem halkı zebûn emrûn içinde

Kimdür ki kullıga boynı burılmaz (YD: 107/9 [85])

Kimi boyun burup yatmış tenini topraga katmış

Anasına küsüp gitmiş boyun buranları gördüm (YD: 207/7 [171])

Boyun ezmek: Mağlup etmek. > [boyun eğdirmek (DS, s. 210)]. < *boynun kadır-* (YD, *Boynunu bükme*) İtaat ettirmek (ETDV, s. 90); *boyun yanç-* (*Boyun ezmek*) Mağlup etmek (ETDV, s. 89).

Çün kibrün boynını ezdün hırs evini bile bozdun

Dükânı âreste düzdün alan alsın ma’den imiş (YD: 121/8 [95])

Boyun vermek ← **Boyun eğmek, Boyun burmak, Baş indirmek:** Karşısındakine itaat etmeyi bildirir. > [boynunu uzatmak (DS, s. 210), boyun vermek (DS, s. 211)]. < *boyun bër-* (*Boyun vermek*) İtaat etmek (ETDV, s. 89); *boyun su-* (*Boyun sunmak*) İtaat etmek (ETDV, s. 89); *boyun sü-* (*Boyun sunmak*) İtaat etmek (ETDV, s. 89).

Tanrı’yiçün iy uslular gönlüm bana alıvirün

Vardı bilişdi dostıla girü bana boyun virmez (YD: 104/2 [82])

Niçe arslan da’vî kılur ‘ışka boyun virmemege

Senün ‘ışkun zencîrinden kızan evvel yavaş oldu (YD: 354/8 [288])

V. EL

El almak → **El tutmak:** Tarikat ulularının emrine girmeyi anlatır. > [el almak (DS, s. 334)].

Cânlular benden el alur cânsuzlar eri ne bilür

Hem virürler hem alurlar ben bir ulu dîvân oldum (YD: 176/6 [140])

Yûnus özün yalvarursan sıdkıla yola girürsen

El alup tevbe kılursan mahrûm kalmayasın bigi (YD: 414/7 [338])

El tutmak ← **El almak:** Tarikat ulularının emrine girmeyi anlatır. > [el almak (DS, s. 334)].

Hak’dan haber geldi yine kullar yarag itsün dimiş

Dirilüben evliyâdan bir el-etek dutsun dimiş (YD: 122 /1 [95])

El bağlamak → **El kavuşturmak:** Muhababına saygı gösterip emrine amade olmayı anlatır. > [el pençe divan durmak (DS, s. 349)]. < *kol kavuştur-* (*Ellerini üst üste bağlamak*) Saygıyla beklemek (Arat, 1999, s. 766 [93]).

El bağlamışdur kamusı Hak Çalap'dandur umusı

Nökerlü kızdur kimisi alınmaduk çoklar yatur (YD: 82/8 [66])

El kavuşturmak ← **El bağlamak**: Muhatabına saygı gösterip emrine amade olmayı anlatır. > [el pençe divan durmak (DS, s. 349)]. < *kol kawuştur-* (*Ellerini üst üste bağlamak*) Saygıyla beklemek (Arat, 1999, s. 766 [93]).

Çün varam dost Hazret'e el kavşurup hıdmete

Benden 'amel sorarsa bu 'amelden bezerem (YD: 171/11 [137])

El öpmek: Saygı ve ululama bildirir > [el öpmek (DS, s. 349)].

Görenler elüm öper tâc u hırkama bakar

Şöyle sanurlar beni zerrece günâh itmez (YD: 117/6 [92])

El kaldırmak: Elini ayası yukarı gelecek biçimde göğe doğru kaldırarak dua etmeyi bildirir. < *elig kötür-* (*Ellerini kaldırmak*) Dua etmek (Arat, 1999, s. 1029 [120]).

Namâzı kıl zikr eyle

Elün götür şükr eyle (YD: 315/4 [257])

El yumak: Bir konuyla ilgili münasebeti bitirmek > [el yıkamak (DS, s. 346)]. < *elgin yu-* (*Elini yıkamak*) Umudunu kesmek (ETDV, s. 98).

Yûnus bu sözleri kogıl kendözünden elün yugıl

Senden ne gele bir digil çün Hak'dan ola hayr u şer (YD: 28/9 [25])

N'idivire senün elün yudugun

Ya Hak'dan korkmadın 'asr okudugun (RN: 235 [71])

VI. GÖZ

Göz yummak: Görmemezlikten gelmek > [göz yummak (DS, s. 421)]. < *köz yum-* (*Göz yummak*) Hatalarını görmemezlikten gelmek, hoş görmek, bağışlamak (ETDV, s. 144).

Behey miskîn aç gözünü bu fânîden yum gözünü

Günâhdan kara yüzünü hiç agartmayasın bigi (YD: 414/3 [338])

Göz gezdirmek: Etrafı kontrol etmek. > [göz atmak (DS, s. 405), göz gezdirmek (DS, s. 407)]. < *köz at-* (*Göz atmak*) İncelemek (ETDV, s. 143); *köz ıd-* (*Göz gezdirmek*) Çabucak incelemek (ETDV, s. 143); *köz kemiş-* (*Göz atmak*) Bakmak, kısa süreliğine bakıvermek (ETDV, s. 143).

Çü girdüm ‘ışkun bâğına bakdum soluma saguma

Dürlü yemişlerün yiyüp güllerini yıylayayın (YD: 283/4 [229])

Ol izi ben izledüm sagum solum gözledüm

Çok ‘acâibler gördüm yokdur cihân içinde (YD: 302/16 [247])

Ol izi hoş izledüm sagum solum gözledüm

‘Acâyiblere irdüm yokdur cihân içinde (YD: 339/5 [275])

VII. KAŞ

Kaş çatmak: Hiddetlenmek. > [kaş çatmak DS, s. 551]. < *kaş tüg-* (*Kaş düğümlemek*) Kaş çatmak, somurtmak (ETDV, s. 117); *kaş köz tüg-* (*Kaş göz düğümlemek*) Kaş göz çatmak, somurtmak, sinirlenmek (ETDV, s. 117); *alın kaş çat-* (*Alın kaş çatmak*) Sinirlenmek, somurtmak (ETDV, s. 69).

Gördün ki bir dervîş gelür yüz vur anun kademine

Senden şey’ullah idicek kaşun karagun çatmagıl (YD: 159/4 [127])

VIII. KULAK

Kulak urmak → **Kulak tutmak:** Kulağını bir noktaya koyarak orada söylenenleri dikkatle dinlemeye çalışmak > [kulak vermek (DS, s. 601)]. < *tike kulgakın* (*Kulak dikerek*) Dinlemek için tüm dikkatini vererek (ETDV, s. 182); *kulgak bër-* (*Kulak vermek*) Kendine söylenenleri dikkate almak (ETDV, s. 148).

Okına Kur’ân u Yâ-sîn

Kulak urup dinleyesin

Tagca günâhun yuyasın

Tanla seher vaktinde tur (YD: 88/6 [71])

Kulak urgıl benden yana haberüm var diyem sana

La‘net kıldı ‘Azâzîl’i ‘Arş’da mekân tutmuş iken (YD: 273/9 [221])

Geldi ün Yûnus diyü turdum örü

Gözüm açdum kulagum urmagıla (YD: 296/8 [240])

Kulak tutmak ← **Kulak urmak:** Elini kulağına siper ederek sesin geldiği yöne yakınlaştırtıp dikkatle dinlemek. > [kulak tutmak (DS, s. 601), kulak vermek (DS, s. 601)]. < *kulak tut-* (*Kulak tutmak*) Kulak vermek, dikkatlice dinlemek (ETDV, s. 148).

Okınan Kur’ân’a kulak tutulmaz

Şeytânlar semirdi kuvvetlü oldu (YD: 387/2 [316])

Delüyem pendî tutmazam degme yire ben gitmezem

İş bu sözi işitmezem tutmuşam kulagum anda (YD: 310/6 [252])

Çü âgâz itdi kim sözini diye

Kulak dutdı ‘akl ol keleciye (RN: 413 [104])

IX. PARMAK

Beş parmağını ağzına doldurmak: Hırsla yemek.

Nefse uyup biş parmagun bir kezden iltme agzuna

Kes birisin vir miskîne gerek olur unutmagıl (YD: 159/5 [127])

X. YÜREK

Yüreğini dövmek: Büyük acı içinde olmak, dövünmek. > [bağrını ezmek (DS, s. 140)] < *yürek tokı-* (*Yürek dövmek*) **Dehşet vermek** (ETDV, s. 215).

Göziyle gördüğünü örte etegiyile

Bu yol key ince yoldur yüregi döyen gelsün (YD: 237/3 [194])

XI. YÜZ

Yüzünü -muhatabından başka tarafa- döndürmek: Muhatabıyla irtibatını kesmek. > [yüz çevirmek (DS, s. 940)]. < *yüz çewür-* (*Yüz çevirmek*) İlgi göstermemek, değer vermemek (ETDV, s. 217); *yüz ewür-* (*Yüz çevirmek*) İlgi göstermemek, değer vermemek (ETDV, s. 217).

Evvel gönül almağı hûblara nisbet ider

Âhir yüz döndürmegi ‘acûz mekkâra benzer (YD: 69/4 [56])

Yanup oda dirsen girem yatluga baş indürmeyem

Senden yüzüm döndürmeyem çün sana tutdum yüzümü (YD: 409/3 [333])

(Büyüklerin önünde) Yüzünü yere koymak: Saygıyla selamlamak. > [yer öpmek (DS, s. 918)]. < *êşik öp-* (*Eşik öpmek*) Büyük ve saygın kimseden yardım istemek (ETDV, s. 107); *yêr öp-* (*Yer öpmek*) Saygıyla selamlamak (ETDV, s. 205).

Gelüp ‘akl önine yüz yire urdı

Eser itmişdi ana buhlun odı (RN: 412 [104])

Yüzü –muhataba doğru- tutmak: İlgisini muhatabında odaklamak, sadakatle bağlanmak. > [göz kesilmek (DS, s. 408), göz hapsine almak (DS, s. 408), gözlerini alamamak (DS, s. 411), gözünü ayıramamak (YD, s. 411), göz dikmek (DS, s. 406), göz koymak (DS, s. 419)]. < *közin tik-* (*Gözünü dikmek*) Doğruca bakmak (ETDV, s. 147); *tike közin* (*Göz dikerek*) Tüm dikkatini vererek bakmak (ETDV, s. 182); *köz ur-* (*Göz koymak*) Yönelmek (ETDV, s. 144).

Yanup oda dirsen girem yatluga baş indürmeyem

Senden yüzüm döndürmeyem çün sana tutdum yüzümü (YD: 409/3 [333])

NESNELER ÜZERİNDEN GERÇEKLEŞEN AKTARIMLAR

I. ETEK

(Muhatabının elbisesinin) Eteğini tutmak: Karşısındakinin himayesine sığınmak, bağlanmak; tasavvufta bir şeyhe bağlanmak > [eteğine sığınmak (DS, s. 360)]. < *etekingde tut-* (*Eteğinde tutmak*) Korumak, kanatları altına almak (ETDV, s. 104).

‘Âşık bu dünyâyı n’ider ‘âkıbet bir gün terk ider

‘Işk etegin dutmuş gider her kim gelürse saladur (YD: 59/4 [48])

Bâkî dirlik seven kişi gerek tuta ‘ışk etegin

‘Işkdan artuk her nesnenün deşirilür zevâli var (YD: 32/5 [27])

İy Yûnus ‘ârifisen anladum bildüm dime

Tut miskînlik etegin âhir sana gerekdür (YD: s. 84/7 [68])

Erenlerden etek tutan menzil alup Hakk’a yiten

Muhammed nûrına batan ol dünyâyı kalmayandır (YD: 99/1 [79])

Hak’dan haber geldi yine kullar yarag itsün dimiş

Dirilüben evliyâdan bir el-etek dutsun dimiş (YD: 122 /1 [95])

Dostun etegin dutan dostıla bâzâr ider

Bâzâr iden dostıla bâzârın elden kodı (YD: 369/77 [301])

Gel imdi miskîn Yûnus tut erenler etegin

Cümlesi miskînlikde yoklugımış çâresi (YD: 378/ 11[309])

İy yârânlar iy kardaşlar görün beni n’itdüm ahî

Ere irdüm eri buldum er etegin tutdum ahî (YD: 399/1 [325])

Bâkî dirlik seven kişi gerek tuta ‘ışk etegin

‘Işkdan artuk her nesnenün deşirilür zevâli var (YD: 32/5 [27])

II. SAÇI

Saçı saçmak: Şenliklerde ortaya saçılması âdet olan maden para, inci, şeker, hububat gibi şeyleri saçmak > (saçı atmak (DS, s. 738) < saçığ saç- (*Saçı saçmak*) İkranda bulunmak, bağışta bulunmak (ETDV, s. 165).

Her ki bu dünyâdan geçer ‘ışk kadehin tolu içer

‘Işka cânun saçu saçar dost gülini diren kişi (YD: 372/4 [303])

III. YAKA

(Muhatabının) Yakasını eline almak → yakasını tutmak: Karşısındakini hâkimiyeti altına almak. > [yakasına asılmak (DS, s. 890), yakasına yapışmak (DS, s. 891), yakasını bırakmak (DS, s. 891), yakasını kaptırmak (DS, s. 891)]. < *yaka tut-* (*Yaka tutmak*) Birine musallat olmak (ETDV: 199); *yaka yeng tut-* (*Yaka yen tutmak*) Musallat olmak (ETDV, s. 199).

Ölüm haberi gelmedin

Ecel yakamız almadın

‘Azrâîl hamle kılmadın

Gel dostu gidelüm gönül (YD: 160/9 [129])

(Giydiği elbisenin) Yakasını yırtmak: Feryat etmek, çok üzölmek. < *yaka yırt-* (*YD, Yaka yırtmak*) Kendinden geçecek seviyede üzölmek (ETDV, s. 199).

Yarın mahşerde ben yırtam yakamı

Niçe feryâd idem bu ‘ışk elinden (YD: 262/5 [212])

(Muhatabının) Yakasını tutmak ← yakasını eline almak: Karşısındakini hâkimiyeti altına almak, musallat olmak > [yakasına asılmak (DS, s. 890), yakasına yapışmak (DS, s. 891), yakasını bırakmamak (DS, s. 891), yakasını kaptırmak (DS, s. 891)]. < *yaka tut-* (*Yaka tutmak*) Birine musallat olmak (ETDV, s. 199); *yaka yeng tut-* (*Yaka yen tutmak*) Musallat olmak (ETDV, s. 199).

Çün urdum anı ol yakamı tutdı

Nana karşı gelüp Hakk’ı unuttı (RN: 215 [67])

Sonuç

Yunus Emre, tasavvufî dünya görüşünü sözleriyle ortaya koyduğu gibi davranışlara dayalı anlatımlarına da yansıtılmıştır. Bu doğrultuda onun şiirlerinde en çok tekrarlanan sembolik davranışlar, nefis terbiyesi bağlamında değerlendirebileceğimiz ‘muhatabının ayağını öpmek’ ve tarikat adabına göre şeyhe bağlanmayı anlatan ‘etek tutmak’tır. ‘Korkarısın sen Tamu’dan (gel) alçak olgıl kamudan’ (YD: 137/5 [110]) felsefesince ‘muhatabının ayağını öpmek’, ‘ayağına yüz sürmek’, ‘ayağına sarılmak’ gibi davranışları anlatıya taşıyan Yunus, seyr-i sülûk için gerekli tevazu ile mürşide itaat anlayışı çerçevesinde ‘baş indirmek’, ‘boyun eğmek’, ‘boyun vermek’, ‘boyun burmak’; ‘yoluna baş koymak’, ‘bel bağlamak’, ‘el almak’, ‘el tutmak’, ‘el bağlamak’, ‘el kavuşturmak’, ‘el öpmek’, ‘el yumak’, ‘etek tutmak’, ‘göz yummak’, ‘kulak koymak’, ‘kulak tutmak’, ‘yüzünü yere koymak’, ‘yüz tutmak’ davranışlarını manzumelerine serpiştirmiştir.

Yunus Emre'nin sözlerindeki duruluk, sözsüz iletişim dizgeleri olarak nitelendirebileceğimiz davranışlara dayalı anlatımlarında da gözlenmektedir. Nitekim şiiirlerinde tanıklanan bu türden aktarımların çok önemli bir kısmı, Eski Türkçeden günümüze Türk anlatılarında görülebilen unsurlardır.

Onun şiiirlerinde rastlanan 'beş parmağını ağzına doldurmak' davranışı, iştahla yemeye karşılık gelmektedir. Ortaya çıkan bağlam, günümüzde bir yemeğin mis gibi olduğunu belirten parmaklarının ucunu birleştirip ağza doğru aşağı yukarı doğru sallama davranışının etimolojik izahı için önemli bir veridir.

Günümüz dünyasında tıpkı sözlü anlatımlar gibi söz ötesi anlatımlarımız da Batı kültürünün yoğun tesiri altındadır. Gündelik dilde giderek yaygınlaşan emojiilere bakıldığında dahi durumun ciddiyeti fark edilmektedir. Tablo karşısında Yunus gibi Türkçenin şahika bir isminin sembol dilimize katkılarının bilinmesi, önem arz etmektedir.

Kısaltmalar	
DS	<i>Deyimler</i> . bknz. Parlatır, 2007.
ETDV	<i>Eski Türkçenin Deyim Varlığı</i> . bknz. Şen, 2017.
TS	<i>Türkçe Sözlük</i> . bknz. Türk Dil Kurumu, 2005.
RN	<i>Yunus Emre Dîvânı Risâletü'n-Nushîyye Tenkitli Metin</i> . bknz. Tatcı, 1991.
YD	<i>Yunus Emre Dîvânı</i> . bknz. Tatcı, 2014.

Kaynakça / References

- Arat, R. R. (1999). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B.; Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A.B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kurnaz, C. (2013). Divan Şiiirinde Beden Dili. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 10, 331-338.
- Matsumoto, D.; Hwang, H. C. (2013). Cultural Similarities and Differences in Emblematic Gestures. *Journal of Nonverbal Behavior*, 37, 1-27.
- Parlatır, İ. (2007). *Deyimler*. Ankara: Yargı Yayınları.
- Şen, S. (2017). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şen, S. (2018). Dede Korkut Oğuznamelerinde Davranışların Dili. (Y. Yeşil, S. Yıldırım, Ed.), *II. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi 3. Cilt Türkoloji-Filoloji*, 520-528. Ankara: Türk Eğitim Sen Genel Merkezi Yayınları.
- Şirin, H. (2009). Kan Ağla- ve Baş Bağla- Deyimlerinin Bilge Kağan ve Suci Yazıtları Temelinde Açıklaması. *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları Dergisi* içinde (s. 137-145), 16.
- Tatcı, M. (1991). *Yunus Emre Dîvânı Risâletü'n-Nushîyye Tenkitli Metin*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uçar, İ. (2012). Kutadgu Bilig'de Beden Dili. *Turkish Studies*, 7 (4), 3045-3058.
- Yalçın, A.; Adiller, S. (2018). *Sözsüz İletişim*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

Şen, S. (2019). Kutadgu Bilig’de Teşrifat Kuralları, M. F. Kirişçioğlu, (Ed.). *Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu*. 896-904. 01.01.2021 tarihinde <https://sempozyum-kb.hacibayram.edu.tr/wp-content/uploads/Bildiri-Kitabi-231219b.pdf> ağ adresinden erişildi.

Tatcı, M. (2014). *Yûnus Emre Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. E-Kitap. Erişim tarihi: 11 Ocak 2014.